

Zgórzak, Michał

"Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku", Roman Darowski, Kraków 1994 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/4, 109-114

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

książek i bibliotek. W tym precyzyjnym szkicu prowokują jednak do sprzeciwu „z imienia nie wymienione Niemcy” (s. 147). Chyba z „nazwy” – Niemcy to nie imię. Dziwnie też pobrzmiwa „miasto rodzicielskie tego wynalazku” (s. 148); optują za „miastem rodzinnym”. Wydaje się też niesłuszne stosowanie w odmianie nazwiska Paula Knötela ruchomego -e, jako że mamy do czynienia z nazwiskiem obcym.

Ewa Pitak potrafiła z tematu tak hermetycznego, jak biblioteczne katalogi uczynić rzecz interesującą. Katalogi poprzedziły inwentarzowe spisy katedralnych, kapitulnych i klasztornych bibliotek. Stopniowo noty te rozwijano, zawierając w nich coraz więcej informacji o danym tytule. Z układu topograficznego spisy te poczęły oscylować ku układowi rzeczowemu, stając się zaczątkiem katalogów. Autorka zapowiada dalsze w tym kierunku badania, które mogą być równie pasjonujące jak te, które zaprezentowała. Na s. 167 mowa jest o „obserwacjach” dominikanów. Zapewne chodzi o „obserwacje”, co zresztą potwierdza dalszy wywód o ich obowiązku „stałego i systematycznego pogłębiania wiedzy”.

Nie często spotyka się książkę złożoną z prac kilku autorów o tak wyrównanym poziomie. Zarówno pod względem metodologicznym, merytorycznym, językowym (pomimo drobnych w tym zakresie uwag) jest ona bez zarzutu. Wszystkich Autorów cechuje warsztatowa sprawność, rozległa erudycja, umiejętność dialektycznego, krytycznego myślenia, zdolność jasnego przedstawiania swoich racji. Wszystkie wątki są rzetelnie obudowane ówczesnymi historycznymi realiami, wspierają je plany i ilustracje. Szkoda, że nie są one reprodukowane na wklejkach. Wówczas ich czytelność byłaby znacznie lepsza, a i efekt artystyczny korzystniejszy. Należy życzyć Redakcji powstałej w ramach Acta Universitatis Wratislaviensis serii dalszych, równie udanych, tomów.

Ryszard Ergetowski
(Wrocław)

Roman D a r o w s k i : *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku*.
Kraków 1994 Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 450 s.

„Teksty i studia”, t. 32.

„[...] Niech wszyscy dokładnie znają te sprawy, które w dziedzinie dogmatów są zazwyczaj sporne między katolikami i heretykami, zwłaszcza w tym czasie i w tym miejscu, gdzie będą, i z tymi osobami, z którymi będą mieć kontakty. W razie potrzeby niech przedstawia i udowodnią prawdę katolicką, niech zbijają błędy, a wątpiących i wahających się niech umocnią zarówno przez wykłady i kazania, jak i przez spowiedź i rozmowy. Niech więc w taki sposób bronią Stolicy

Apostolskiej i jej autorytetu i w taki sposób pociągają ludzi do prawdziwego jej posłuszeństwa, by wskutek nierozważnej rozmowy nie uważano ich za „papistów” i nie odmawiano im zaufania. Ich gorliwość zaś w zwalczaniu herezji powinna być taka, by heretykom jako ludziom okazywać miłość, pragnienie ich zbawienia i współczucie”¹. Zacytowane wyżej instrukcje św. Ignacego Loyoli, założyciela Towarzystwa Jezusowego i twórcy jego głównych zasad, wydają się na tyle charakterystyczne dla późniejszej działalności tego zakonu, że możemy je uznać za swego rodzaju *credo* tych wszystkich jezuitów, którzy w XVI wieku przybywali do krajów Europy Środkowej, w tym również do Polski, z Hiszpanii, Włoch i Portugalii. Wskazówki te, zredagowane przez o. Polanco, powstały w 1549 r. – 32 lata po ogłoszeniu tezy Marcina Lutra; w tym samym roku, w którym *Consensus tigurinensis* – umowa między Genewą a Zurychem rozpoczęła faktyczne istnienie kościoła ewangelicko-reformowanego; w czasach kiedy Jan Kalwin budował systematycznie swoje totalitarno-teokratyczne państwo; na 4 lata przed spaleniem na stosie Aragończyka – Michała Serweta. Św. Ignacy dawał wyraźnie do zrozumienia, że kościół katolicki powinien odciąć się zdecydowanie od dziedzictwa Tomasza Torquemady, powrócić do swoich źródeł doktrynalnych i kulturowych. Wobec wyzwań epoki koniecznością stawało się wypracowanie nowej formacji duchowej i intelektualnej. Temu zamierzeniu podołać miał założony przez niego zakon, którego zadaniem była nie tylko praca kontrreformacyjna, ale również ożywiona działalność naukowa i pedagogiczna. Truizmem jest stwierdzenie, że *Societas Jesu* odegrała w dziejach europejskiej kultury rolę niezwykle doniosłą i w wielu dziedzinach inspirującą. Jednocześnie jednak nie wszystkie aspekty działalności jezuitów były do tej pory należycie zbadane, wiele z nich ujmowano tendencyjnie i wybiórczo. Dlatego niezwykle cenne i potrzebne są publikacje omawiające w sposób wszechstronny i rzetelny mniej znane okresy aktywności intelektualnej członków Towarzystwa Jezusowego. Do wzorcowych pod tym względem możemy z pewnością zaliczyć ostatnią pracę księdza Romana Darowskiego SJ dotyczącą teorii i praktyki nauczania filozofii w kolegiach jezuickich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI wieku. Temat podjęty w rozprawie R. Darowskiego stanowi istotne *novum* w badaniach nad dziejami filozofii i szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Jak pisze we wprowadzeniu sam Autor: „Temat niniejszej pracy obejmuje trzy główne grupy zagadnień: biografie wykładowców filozofii, wykaz ich spuścizny filozoficznej drukowanej i rękopiśmiennej oraz przedstawienie i ocenę ich poglądów filozoficznych na podstawie tej właśnie spuścizny. Dopiero te analityczne opracowania umożliwią wyciągnięcie wniosków ogólnych, charakteryzujących badany okres. Żadna z tych trzech dziedzin – poza kilkoma wyjątkami – nie była dotąd przedmiotem systematycznego opracowania” (s. 16).

Przed uwagami o charakterze merytorycznym, należy z pewnością powiedzieć słów kilka o formie publikacji wydanej przez Fakultet Filozoficzny Towarzystwa

Jezusowego w Krakowie jako 32 tom serii „Teksty i studia”. Godna podkreślenia jest niewątpliwie niezwykła staranność edytorska i znakomicie współgrająca z częścią naukową estetyka. Widoczne jest to już na okładce książki (w czarno-złotej kolorystyce), na której wydawca umieścił wykonany w 1635 r. rysunek przedstawiający widok miasta Braniewa, gdzie w 1565 r. powstało pierwsze kolegium jezuitów w Polsce. Na uwagę zasługują również zamieszczone w pracy ilustracje wprowadzające w klimat opisywanej przez Autora epoki. Wśród nich wyróżnić można jako szczególnie interesujące: stronę tytułową definitywnej wersji *Ratio studiorum* z 1599 r. oraz narysowany w 1981 r. przez Stefana Rostworowskiego (na podstawie XVII-wiecznego obrazu) portret Marcina Śmigleckiego. Tych czytelników, którzy fascynują się dawną sztuką drukarską zainteresuje z pewnością, zamieszczony na stronie 381, dokonany metodą fotooffsetową, przedruk pochodzących z 1574 r. *Assertiones theologicae et philosophicae, in Collegio Vilnensi Societatis Jesu sub renovationem autumnalem defendendae*.

Pod względem naukowym książka R. Darowskiego stanowi może znakomity przykład kompetencji autora, szerokiej, udokumentowanej wieloletnimi studiami wiedzy oraz komunikatywności w przekazywaniu, nietrywialnych przecież, problemów z takich dziedzin jak: logika, filozofia przyrody, antropologia, psychologia, metafizyka, ekonomika, etyka, filozofia moralna i obywatelska. Warto w tym miejscu podkreślić, że we wprowadzeniu do swojej pracy zawarł Autor niezwykle rzetelnie przeprowadzoną charakterystykę źródeł do dziejów filozofii jezuickiej w Polsce w XVI w. oraz wszechstronne objaśnienia dotyczące własnej metody badawczej. Jak sam pisze na stronie 22: „W pracy posługiwano się metodą opisową, genetyczną, porównawczą i specyficznym pojętą metodą wartościującą, przy czym pierwsza z nich zdecydowanie przeważa”.

Prezentowana obecnie *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku* stanowi swego rodzaju podsumowanie dotychczasowych, rozpoczętych w 1977 r., badań R. Darowskiego. Już jednak wcześniej dał się On poznać jako wybitny znawca problemu, autor wielu ciekawych analiz i opracowań drukowanych m.in. w „Rocznikach Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie”, „Studia Philosophiae Christianae”, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, hiszpańskim „Pensamiento”, szkockim „The Innes Review” oraz niemieckich „Zeitschrift für Ostforschung” i „Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie”. W pracach tych przedstawiał, przede wszystkim, naukowe sylwetki działających w Polsce w XVI w. na polu filozofii jezuitów, m.in.: Andrzeja Nowaka, Jakuba Ortiza, Jana Kleina, Jana Haya, Leonarda Krakera, Marcina Śmigleckiego, Mateusza Bembusa, Piotra Viany, Ryszarda Singletona i Stanisława Radzimskiego. Wszystkie te nazwiska, niezwykle istotne dla rozwoju polskiej myśli filozoficznej, znalazły się również w omawianym opracowaniu. R. Darowski przedstawia działalność polskich i zagranicznych wykładowców filozofii w poszczególnych kolegiach jezuickich, które począwszy od 1565 r. zaczęły

powstawać w Braniewie, Wilnie, Poznaniu i Kaliszu. Według słów samego Autora jego praca uwzględnia dotychczasowe badania, rozwija i uzupełnia je oraz „przedstawia syntezę tego okresu, taką syntezę, jaka obecnie jest możliwa” (s. 16).

Praca R. Darowskiego podzielona została na dwie części. W pierwszej omówił Autor przepisy dotyczące nauczania filozofii, sformułowane w napisanych przez samego Ignacego Loyolę *Konstytucjach Towarzystwa Jezusowego*, różnych wykładniach *Ratio studiorum* (wraz z definitywną jej wersją z 1599 r.), memoriale komisji polskiej, kierowanej przez prowincjała Jana Pawła Campanę oraz *Dekrety Franciszka Borgiasza* z 1565 r. na temat treści nauczania filozofii. Przedstawione fakty i dokumenty wskazują, że pomimo uznawania konieczności jednolitego programu nauczania filozofii, co do szczegółów studium pozostawiano wykładowcom znaczną swobodę. Taka jest też ocena samego Autora: „Niewątpliwym wpływem na treść i formę jezuickiej filozofii w XVI w. wywarły przepisy zawarte początkowo w *Konstytucjach Towarzystwa Jezusowego* i rozwijane w kolejnych wersjach *Ratio studiorum*. Podane tam dość szczegółowe normy w decydujący sposób kształtowały jej nauczanie. Można je uważać z jednej strony za pewnego rodzaju ograniczenie swobody i wolności nauczania i jako przeszkodę na drodze ku oryginalności w dziedzinie filozoficznej, ale z drugiej strony można w nich widzieć wytyczenie w zasadzie zdrowego kierunku formacji filozoficznej – przynajmniej na pewien okres – i ochronę przed dewiacjami, którym nierzadko ulegała myśl filozoficzna” (s. 359–360). Warto zaznaczyć, że w tym samym czasie w ewangelicko-reformowanym gimnazjum pińczowskim (założonym w 1558 r.) odchodzono od filozofii na rzecz „jedynej i prawdziwej (czyli kalwińskiej) pobożności”. Szwajcarscy teologowie przestrzegali polskich protektorów kościoła reformowanego przed „ufilozoficznianiem programów szkolnych, gdyż – jak stwierdzali uroczyście – zadaniem przyszłych szkół powinno być wychowanie ich adeptów w duchu filozofii Chrystusa, a nie Platona, Arystotelesa czy sceptyków”². Książka R. Darowskiego udowadnia, że to właśnie w dużej mierze dzięki reformie Ignacego Loyoli, jego konstytucjom i działalności jego następców, odnowiony po wielu wiekach, w postaci antagonizmu między protestantyzmem a katolicyzmem, spór Klemensa Aleksandryjskiego i Tertuliana o miejsce filozofii w religi chrześcijańskiej mógł zakończyć się zwycięstwem katolicyzmu – otwartego, tolerancyjnego, wiernego swym grecko-rzymskim korzeniom, katolicyzmu doktrynalnie zjednoczonego w różnorodności wielu poglądów.

Druga część pracy R. Darowskiego zawiera zasadniczy przegląd badań Autora nad filozofią wykładaną w czterech, wymienionych powyżej, kolegiach jezuickich. W czterech kolejnych rozdziałach znajdujemy dane dotyczące powstania i rozwoju ośrodka oraz momentu inauguracji pełnego studium filozoficznego. Zasadniczym jednak elementem każdego rozdziału jest omówienie biografii, spuścizny filozoficznej i koncepcji filozoficznych poszczególnych wykładowców, których podstawę stanowił, przede wszystkim, tomistyczny arystotelizm

wzbogacony o niektóre idee, zaczerpnięte od przedstawicieli tzw. „drugiej scholastyki”. Niezwykle ciekawe jest przy tym przestudiowanie poglądów politycznych nauczających w Polsce jezuitów, zwłaszcza, że na ogół nie są one wyłożone *explicitie* lecz w formie komentarzy do dzieł Stagiryty oraz wplecione w rozważania z dziedziny etyki i filozofii moralnej. Okazuje się bowiem, iż większość wykładowców jezuickich, jak np. Leonard Kraker, Adrian Junga, czy Jan Klein miała przekonania *stricte* monarchistyczne, które wywodziła z arystotelesowskiego opisu i podziału ustrojów politycznych. Wymienieni jezuita opowiadali się za silną i suwerenną władzą monarszą. L. Kraker twierdził, że „najlepszą formę rządów stanowią rządy królewskie, najgorszą – tyrania” (s. 180). A. Junga był zdania, że z istniejących sześciu form rządów „trzy są godne zalecenia, monarchia, czyli królestwo, rządy arystokratów i rządy narodu (*politia, populus*), trzy zaś niewłaściwe: tyrania, oligarchia i rządy ludu (*democratia, plebs*), gdy sprawuje on władzę gardząc prawami i radą roztropnych. Wśród tych form monarchia jest [...] najlepsza ze względu na korzyści, jakie z sobą niesie, i ze względu na pokój, któremu sprzyja” (s. 259). J. Klein z kolei wyjaśniał, że „Rzeczpospolita (*respublica*, z greckiego *politeia*), czyli pewien określony sposób działalności obywatelskiej, posiada różne formy i różne nazwy: monarchia (rządy jednej osoby), arystokracja (rządy najlepszych), demokracja (rządy ludu). Do wadliwych form rzeczpospolitej należą: tyrania, oligarchia i laokracja (rządy pospólstwa). Z form tych zdaniem Kleina za najlepszą uważa się słusznie monarchię, czyli królestwo, a to ze względu na łatwiejszy sposób zarządzania i na jego trwałość i stałość. Na drugim miejscu znajduje się arystokracja jako bliska królestwu, a na ostatnim – demokracja, która narażona jest na zamieszki i bunty, a przez to nietrwała (s. 283–284). Godzien podkreślenia jest fakt, że autorzy owych opinii wywodzili się ze stanu mieszczańskiego. Mimo tego, a może właśnie dzięki temu, reprezentowali bardzo wyraziste poglądy monarchistyczne, do tego stopnia, że nie wahali się poddawać ostrej krytyce elekcyjność tronu polskiego, co musiało być bardzo źle widziane przez rozmiłowaną w swych przywilejach szlachtę. Warto w tym miejscu również zaznaczyć, że jezuicka filozofia polityczna nie miała w żadnym stopniu charakteru utopijnego, lecz ściśle utylitarny. Był to jednak wyłącznie utylitaryzm polityczny, a nie etyczny, jak często sugerowali później krytycy jezuitów.

Książka R. Darowskiego udowadnia również, że w XVI w. polska myśl filozoficzna była inspirowana poglądami docierającymi do naszego kraju nie tylko z Włoch, Francji i Niemiec, lecz również z Półwyspu Iberyjskiego. Jak pisze Autor: „Uogólniając zagadnienie przekazywanej doktryny, trzeba stwierdzić, że w filozofii jezuickiej XVI w. w Polsce i na Litwie przeważały poglądy wywodzące się z Hiszpanii i Portugalii, głównie z jezuickiego ośrodka filozoficznego w Coimbrze w Portugalii. [...] Wyrazicielami tych poglądów oraz ich przekazicielami na teren rzymski (i polski) byli przede wszystkim Fonseca i Toletus, z których pism

najczęściej korzystano, a także Suárez, który wywierał duży wpływ jako wykładowca, zanim ukazały się drukiem jego *Dysputacje metafizyczne*” (s. 366).

Oprócz wymienionych dwóch podstawowych części, praca R. Darowskiego zawiera również na początku obszerną bibliografię obejmującą: rękopisy do dziejów szkolnictwa jezuickiego, źródła ujawniające treść nauczania filozofii oraz prace drukowane (źródła i opracowania na temat dziejów szkolnictwa i treści nauczania filozofii). Na uwagę zasługują ponadto zamieszczone na końcu publikacji cztery aneksy: 1) Jezuici polscy – wykładowcy filozofii za granicą w XVI wieku, 2) Studia filozoficzne Polaków na jezuickich uczelniach poza Polską w XVI wieku, 3) wspomniane *Assertiones philosophicae* Jana Haya oraz 4) łacińsko-polski i polsko-łaciński słownik terminologii filozoficznej.

Podsumowując należy stwierdzić, że *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku* autorstwa Romana Darowskiego SJ jest pracą wybitną i nowatorską. Sposób opracowania zagadnienia zaś sprawia, że stanowić może ona nie tylko znakomitą pomoc dla badaczy zajmujących się tym okresem rozwoju filozofii w Polsce, lecz również przystępnie, komunikatywnie i z wielką dbałością o słowo napisaną publikację służącą tym wszystkim, którzy chcieliby zapoznać się z wszechstronną i bogatą działalnością naukową i pedagogiczną Towarzystwa Jezusowego w Polsce.

Przypisy

¹ św. Ignacy L o y o l a : *Wybór pism*. Kraków 1968 s. 552.

² *Zarys dziejów filozofii w Polsce (wieki XIII–XVII)*. Red. Z. Ogonowski. Warszawa 1989 s. 263–264.

Michał Zgórzak
(Warszawa)

The Botanical Garden of Padua 1545–1995. Red. Alessandro M i n e l l i . Venice 1995 Marsilio Editori, 312 s.

Najstarszy w świecie Ogród Botaniczny Uniwersytetu w Padwie (Hortus Botanicus Patavinus), utworzony w 1545 r., należy do najbardziej zasłużonych zakładów przyrodniczych. W drugiej połowie XVI w. stał się wzorem dla innych włoskich i zagranicznych ogrodów, zakładanych w celach naukowych i edukacyjnych. Na przełomie XVI i XVII w., w czasach kierownictwa Prospera Alpiniego (1553–1616) – jednego z pierwszych badaczy przyrody Egiptu, Hortus Patavinus (wraz z katedrami botaniki lekarskiej) zaczął pełnić funkcję ważnego ośrodka badań i aklimatyzacji roślin. W następnych wiekach, kiedy centrum rozwoju nauki